

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Mortalitetens världshistoria

Eino Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*. [Döden har alltid sina orsaker. Grunddrag i världens befolkningshistoria], WSOY, 285 s. Porvoo 1987.

Den typ av demografisk översikt som akademiker Jutikkala här presenterar har länge saknats i vårt land. Översikter betraktas ofta med skäl som arbetsdryga och otacksamma, den tid som går åt till arbetet motsvaras inte av det erkännande de röner, särskilt med tanke på meritering då ju forskning i primärkällor ofta prioriteras i förhållande till beläsenhet i facklitteratur. Desto mera tacksamt är det att konstatera att en av galjonsfigurerna inom historievetenskapen i vårt land skriver ett arbete som till sin huvudsakliga del är baserat på tryckta arbeten utkomna utanför vårt lands gränser. Det finns skäl att hoppas att arbetet inspirerar läsarna till att bekanta sig med de publikationer som legat som grund för det och inte får dem att känna sig absolverade från vidare läsning i ämnet.

Boken har en kronologisk uppställning där man avancerar från en skildring av livsvillkoren för våra nomadiserande förfäder till förhållandena i de första jordbrukssamhällena och via antiken och medeltiden fram till modern tid med de demografiska frågor som sysselsatt WHO under de senaste decennierna. Vi får en skildring av medellivslängdens utveckling alltsedan stenåldern, en beskrivning av hur människan navigerat mellan sin strävan att försörja större populationer och de risker som nya ekonomiska villkor för med sig i form av urbanisering och därav följande befolkningstäthet, närheten till djur, och därav följande dynghögar etc. Jutikkala visar hur en del sjukdomar som t.ex. malaria har befrämjat social segregering och hur korstågen och förbättrade kommunikationer såsom sidenvägen och skeppsfart på fjärran länder har främjat spridningen av pest och andra epidemier.

Den kortfattade och synnerligen belysande skildringen av samhällena i Nya Världen före erövringen, näringsituationen, hälsosituationen o.s.v. bör här nämnas.

Kort och koncist förtäljer även Jutikkala om tidiga experter på biologisk krigföring, nämligen nybyggarna i Nordamerika, vilka utdelade de i smittkoppor dödas filter åt indianerna och därmed framgångsrikt decimerade dessas led. Klimatförsämringen under 1500-talet och dess följder utreds noggrant, liksom även konsekvenserna för befolkningsutvecklingen av de ständiga krigen i 1600-talets Europa. Förändringarna i äktenskapsålder i långtidsperspektivet samt omgiftesfrekvensen under 1600- och 1700-talen, barnantal, barndödlighet och amningsvanor skildras samt skillnader i de demografiska förhållandena mellan land och stad.

En betydande del av boken ägnas kampen mot olika typer av smittsamma sjukdomar från 1700-talet framåt, koppympning, ökad hygien, förbättrad vattenförsörjning, mjölkpastörisering etc. Vidare skildras resultaten av mortalitetsnedgången från 1800-talets slut, såsom den yttrar sig i de stora familjer vilka av mängen trots vara kända natecknade för alla tidigare historiska skeden, 1900-talets minskade födslar och utvecklandet av ny kontraceptionsteknik i Europa och USA. Härefter presenteras den moderna medicinens introducering i tredje världen och konsekvenserna av densamma samt olika statsmaktens ställningstaganden inför dagens demografiska problem.

Det är inte första gången Jutikkala gett sig i kast med stora uppgifter och resultatet måste även denna gång anses ytterst givande. Visserligen är de utomeuropeiska delarna av arbetet betydligt mindre omfattande än de som behandlar Europa, men här kan författaren med skäl hänvisa till bristande materialförvaltning. Interaktionen mellan de olika delarna av världen rent epidemiskt skildras målande. Vidare kan man påpeka att uppgifterna om medellivslängden under förhistorisk tid är baserade på ett i flere bemärkelser fragmentariskt material. Ett definitivt problem blir dock avsaknaden av källhänvisningar i texten, de kapitelvis uppställda litteraturuppgifterna förbättrar situationen, men man kan inte nog beklaga, den ofta från förlagen härstammande, inställningen att böcker som är avsedda för icke-fackfolk, inte får innehålla noter.

Såsom redan av bokens titel framgår, ser Jutikkala mortaliteten som den faktor vilken ända fram till modern tid varit avgörande för befolkningsrörelsen. Han avvisar med hänvisning till bland annat *Ariés*, tanken på att människan själv under tidigare skeden skulle ha vidtagit åtgärder för att påverka sin fertilitet, förutom i vissa lokalt begränsade fall under 1700-talet (s. 91). Han till och med hävdar att då äktenskapsåldern steg i England under 1700-talet var orsakerna enbart ekonomiska och ställer i tvivel att man förstod sambandet

mellan senare äktenskap och en mindre barnskara (s. 97). Härvid lockas läsaren att påpeka hur Jutikkala själv senare i boken säger att barnen från att ha varit en tillgång i agrara miljöer blir en belastning i samhällen med koncentration på lönearbete (s. 186). Det finns många som delar Jutikkalas åsikt och ser våra förfäder som passiva och fatalistiska; handfallenheten inför döden har fått många att läsa in en liknande inställning till livet. I motsats till denna syn har under 1980-talet forskarduon Heinsohn och Steiger i publikationer utkomna i Tyskland och Sverige¹ framfört en teori där man hävdar, att den ringa befolkningstillväxten under antiken och medeltiden inte hängde samman med en dödlighet av dimensioner som senare aldrig kunnat dokumenteras, utan var resultatet av en kontraceptions- och abortteknik (kombinerad med utsättning av barn) vilken behärskades av de kloka gummor som staten och kyrkan under systematiska häxförföljelsekampanjer sedermera utrotade.

Sammanfattningen på svenska utkom först år 1988, men något av de tidigare arbetena kunde ha fått en plats åtminstone i litteraturförteckningen trots att teorin är kontroversiell.

En debatt som flitigt återkommer i boken är frågan om giltigheten av Malthus teori och huruvida hunger eller sjukdom utgör den egentliga orsaken till befolkningskatastrofer. Få har så väl som Jutikkala i denna bok skildrat sambandet mellan krig och epidemier, med målande exempel visar han hur inte endast stora delar av soldaterna utan också civilbefolkningen, i de områden där krig fördes, fullkomligt utraderades av epidemier. I dessa fall är dödsorsaken en eller annan sjukdom, men kriget har ju samlat dessa folkmassor där bärare av olika slags smitta blandas och insjuknar. Han beskriver belägringssituationer där befolkning och soldater försvagas då maten tryter, vattnet kontamineras, hygien försummas och epidemierna kommer igång. Om var och en hållit sig hemma hade knappast epidemierna brutit ut. Att Malthus teori om lantbrukets förmåga till tillväxt kontra befolkningstillväxten inte som sådan håller, kan många vara ense om, men med en modell som godkänner endast befolkningskatastroferna blir bilden onekligen för ensidig. Den skildring Jutikkala ger i sin text beskriver ett betydligt mer mångfacetterat orsakssammanhang.

1. Heinsohn G., Knieper R., *Theorie des Familienrechts*. Frankfurt am Main 1976. Heinsohn G., Knieper R., Steiger O., *Människoproduktionens historia. Allmän befolkningsteori för nya tiden*, Lund 1982. Heinsohn G., Steiger O., 'Jean Bodin, das Universalgenie der Neuzeit', *European Demographic Information Bulletin* 1979. Heinsohn G., Steiger O., 'The Elimination of Medieval Birth Control and the Witch Trials of Modern Times', *International Journal of Womens Studies* 1982 och *Häxor. Om häxförföljelse, sexualitet och människoproduktion*. Göteborg 1988.

Arbetet har åtskilliga positiva sidor av vilka det inte minst positiva är den ställvis förekommande synnerligen uppfriskande ironin samt det levande språket som många anser att vetenskapsidkare inte behärskar. Jag ville gärna ge ett citat från bokens slut: "Kanske dårkörden också är ett tecken på den mentalhistoriskt nya företeelsen, att döden har skjutits undan från människans tankevärld. Detta betedande, som står i strid med alla tidigare historiska skedens, skapades i Amerika där det blivit god sed att övertyga en döende anförvant att han inte håller på att dö och där man balsamerar den döde och lägger honom i en glaskista för att övertyga de efterlevande att han inte är död. Amerikanismen har genomsyrat Västeuropa men så här långt i förträngning av döden har man dock inte gått." (s. 264 översättning B.M)

En bok man gärna läser flere gånger och sedan återkommer till för att slå upp i.

Beatrice Moring

Maria Henriksdotter från Kytäjärvi by

Katri Lehto, *Maria Heikintytär Kytäjältä – Ihmisiä ja kohtaloita 1700-luvun Suomessa* [Maria Henriksdotter från Kytjä – Människor och öden i 1700-talets Finland]. Otava 208 s. Keuruu 1989.

Såsom även i sin förra bok, *Kytäjän kreivitär – Marie Linderin elämä*, rör sig Katri Lehto också nu i sin hemtrakt Kytäjärvi by i södra Tavastland. Denna gång skildrar hon med inlevelse och kunskap människor och människöden i 1700-talets Finland, med huvdvikt på ett barnamordsfall år 1707.

Boken är inte en akademisk undersökning i vedertagen bemärkelse, eftersom den inte innehåller noggranna källhänvisningar, komplett källförteckning eller den form av argumentation som är typisk för vetenskapliga undersökningar. När man läser boken märker man att särskilt avsnittet om barnamordet saknar anknytningar till både inhemsk och internationell forskning. Däremot innehåller boken